

MINISTERIE VAN ONDERWIJS
EN • MINISTERIE DE L'ÉDUCATION NATIONALE
ALGEMEEN RIJKSARCHIEF EN
RIJKSARCHIEF IN DE PROVINCIËN
RIJKSARCHIEF TE GENT

Inventaris van het Archief van de Staten van Vlaanderen

door

Michel NUYTENS
BIBLIOTHECAIR

D/1986/0531/19

BOEKDRUKKERIJ CULTURA • WETTEREN • BELGIË

1986

WOORD VOORAF

1. Ter inleiding

Het is een vaststaand feit dat de geschiedenis van de instellingen de laatste tijd een beetje in de verdrukking is geraakt. Een afdoende verklaring daarvoor is niet zo meteen te geven, hoewel het ontbreken van goed geformuleerde en helder gestructureerde inventarissen zeker een handicap is voor de vorser. Het mag als grote verdienste worden aangerekend aan Dr. H. Coppejans-Desmedt, hoofd van het departement Oost- en West-Vlaanderen, dat ze binnen haar departement een bewust beleid heeft gevoerd om aan deze anomalie iets te verhelpen. Zo zijn op relatief korte tijd nieuwe en degelijke inventarissen verschenen van het ambacht Assenede, het ambacht Boekhoute en de kasselrij Oudenaarde; een nieuwe inventaris van het Land van Aalst is voor het ogenblik in voorbereiding (1).

Wanneer mij, bij mijn in dienst treding in het Rijksarchief te Gent, op 13 december 1979, werd voorgesteld om het archief van de Staten van Vlaanderen te inventariseren, heb ik dit in mijn jeugdige overmoed als een boeiende uitdaging aanvaard. In de magazijnen vertegenwoordigde dit archief om en bij de 500 strekkende meter; het bestond uit een vrij groot aantal registers, twee dozen oorkonden, en een op het eerste gezicht onoverzichtelijke massa losse papieren, materialiter bewaard in honderden stevig ingebonden pakken. Een gedeelte van dit archief was reeds beschreven in oude inventarissen, waarvan de bruikbaarheid en de betrouwbaarheid evenwel ten zeerste in vraag konden worden gesteld. In maart 1980 werden de eerste documenten op steekkaart gebracht; bij het einde van de beschrijvende fase, begin 1985, was het aantal steekkaarten opgelopen tot een heel eind boven de 18000. Naar best vermogen werd herwerkt, geschrapt, samengevoegd

(1) I. SCHOUPS, *Inventaris van het archief van het ambacht Assenede*. Brussel, 1980, 193 p.; K. DEGRYSE, *Inventaris van het archief van het ambacht Boekhoute*. Brussel, 1983, XIV-75 p.; G. JANSSENS, *Inventaris van het archief van de kasselrij Oudenaarde*. Brussel, 1984, 396 p.; laatstgenoemd archief bevindt zich in het Rijksarchief te Ronse. De inventarisatie van het Land van Aalst wordt voorbereid door onze collega K. Degryse.

of uitgesplitst, gewikt en gewogen, met de bedoeling om uiteindelijk te komen tot de fel begeerde goede formulering van de beschrijvingen en een heldere structuur van het geheel.

Wanneer men zich als archivaris op een dergelijke massa archief stort, is een zekere dubbelzinnigheid eigenlijk niet uit de lucht. Er is enerzijds een constante bekommernis om de behandelde instelling zo goed mogelijk te doorgronden, want pas wanneer we de structuur van een instelling beheersen, kunnen we haar nagelaten archief perfect klasseren. Anderzijds komt men voortdurend tot de vaststelling dat men pas door het beschrijven en ordenen van de stukken, beetje bij beetje, een zeker inzicht verwerft in de structuur van de behandelde instelling. Indien het kennispakket dat men gaandeweg opdoet vooraf reeds ter beschikking zou zijn geweest, zou dit het eigenlijke inventarisatiewerk sterk vereenvoudigd hebben. Heel zeker bestaan omtrent aspecten van de geschiedenis van de Staten van Vlaanderen een aantal voortreffelijke publikaties, waarvan een nuttig gebruik kon worden gemaakt (!). Anderzijds is er de bevreemdende vaststelling hoe weinig deze publikaties hebben geput uit het door ons behandelde archief. Misschien steekt dan toch een grond van waarheid in een opmerking die we lezen in een in 1972 voorgelegde licentieverhandeling : « Boven-

(1) Vermelden we o.a. W. PREVENIER, *Les États de Flandre depuis les origines jusqu'en 1790* in *Standen en Landen*, XXXIII, 1965, p. 15-59 ; IDEM, *De Leden en de Staten van Vlaanderen (1384-1405)*, Brussel, 1961 (Handelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, nr. 43) ; J. DHONDT, *Over standenvertegenwoordiging in de Staten van Vlaanderen (Voor de hervorming van Maria-Theresia)* in *Nederlandsche Historiebladen*, III (1940-1941), p. 311-326. Opnieuw uitgegeven, voorzien van kritische opmerkingen door W. BLOCKMANS, in *Estates of Powers...* (*Standen en Landen*, LXIX, 1977), p. 109-128 ; IDEM, *Bijdrage tot de kennis van het financiewezen der Staten van Vlaanderen (xvi^e en xviii^e eeuw)* in *Nederlandsche Historiebladen*, III (1940-1941), p. 149-181. Opnieuw uitgegeven, voorzien van kritische opmerkingen, door W. BLOCKMANS, in *Estates of Powers...* (*Standen en Landen*, LXIX, 1977), p. 133-168 ; IDEM, *Locale standenvertegenwoordiging in het graafschap Vlaanderen. Een tractaat uit de xviiie eeuw (1774-1775)* in *Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Verhandelingen, nr. VI, Gent, 1950. Vroeger al uitgegeven door F. PRIEM, *Documents extraits du dépôt des Archives de la Flandre Occidentale à Bruges*, Deuxième série, tome sixième, Brugge, 1848-1849, p. 1-134 ; J. DESMET, *De Krijgsvloot van de Staten van Vlaanderen in de zestiende en zeventiende eeuwen* in *Handelingen van de Société d'Emulation de Bruges*, LXXXI, 1938, p. 1-26 ; A. GALLET-MIRY, *Les États de Flandre sous les périodes espagnoles et autrichiennes*, Gent, 1892 ; K. MADDENS, *De financiële organisatie der Staten van Vlaanderen (1588-1621)*. Onuitgegeven verhandeling (Wedstrijd der Reisbeurzen, 1958) ; IDEM, *De beden in het graafschap Vlaanderen tijdens de regering van keizer*

dien was de situatie van een archief zoals dat van de Staten in de achttiende eeuw reeds « delabreus » zoals onze achttiende eeuwers het zelf zegden. De historicus die dit archief niet strikt nodig heeft voor zijn onderzoek, gaat het dan ook geheel of gedeeltelijk uit de weg » (1). Het is onze vurigste hoop dat we erin geslaagd zouden zijn om alvast deze toestand recht te trekken. Evenwel kan ook een archivaris niet het laatste antwoord bieden op alle mogelijke vragen die kunnen worden opgeroepen ; wel kan hij enkele bakens uitzetten, en het tracé trekken waarbinnen het verdere onderzoek zou moeten (kunnen) gebeuren.

2. Beknopte geschiedenis en samenstelling van de Staten van Vlaanderen (2)

Wanneer de Vlaamse steden in de middeleeuwen hun intrede deden als politieke macht, werd hiermee de basis gelegd voor de latere Statenvergadering. De vorst zag zich inderdaad gedwongen om op min of meer geregelde tijdstippen zijn machtigste onderdanen te raadplegen, al was het maar omdat zijn inkomsten vaak onvoldoende waren om

Karel V (1515-1550), Heule, 1978 (*Standen en Landen*, LXXII) ; IDEM, *De invoering van « nieuwe middelen » in het graafschap Vlaanderen tijdens de regering van keizer Karel V*, in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, LVII, 1979, p. 342-363 ; IDEM, *Zestiende-eeuwse fiscale bronnen ter bestudering van de sociaal-ekonomische toestanden op het Vlaamse platteland*. In *Economische Geschiedenis van België. Behandeling van de bronnen en problematiek. Handelingen van het colloquium te Brussel, 17-19 november 1971* (I^o-IV° secties), p. 21-30 ; P. LENDERS, *De politieke crisis in Vlaanderen omstreeks het midden der achttiende eeuw. Bijdrage tot de studie der Aufklärung in België*, Brussel, 1956 (Handelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, nr. 25) ; IDEM, *De inrichting van het financiewezen in Vlaanderen omstreeks het midden der achttiende eeuw*, in *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden*, 1948², p. 25-52 ; W. P. BLOCKMANS, *De Volksvertegenwoordiging in Vlaanderen in de overgang van Middeleeuwen naar Nieuwe Tijden (1384-1506)*, Brussel, 1978 (Handelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, nr. 90) ; E. FEYS, *De geestelijkheid in de Vlaamse volksvertegenwoordiging (1596-1648). Bijdrage tot de studie van de Staten en de Leden van het graafschap Vlaanderen*, Leuven, 1982 (onuitgegeven verhandeling) ; *De plattelandsfiscaliteit tijdens het Ancien Régime*, Brussel, 1983 (Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek-archief- en documentatiewezen. Sectie Archieven. Syllabus bij de lezingen van de Studiedag van 25 november 1983).

(1) L. DHONDT, *Revolutionnaire bewegingen in Vlaanderen (1780-1790). Inleiding tot de studie van de crisis van het Ancien Régime*, Gent, 1972, p. 17.

(2) Dit overzicht steunt grotendeels op de onder p. 6 (1) vermelde publikaties ; zie daarnaast ook : L. DHONDT, *De provincie vroeger en nu : Oost-Vlaanderen*, Brussel, 1976.

zijn eigen machtspositie te handhaven. In Vlaanderen hebben de steden voor het eerst een rol van betekenis gespeeld bij het conflict dat Robrecht de Fries aan de macht bracht (1071) en na de moord op Karel de Goede (1127-1128). Later, vanaf het einde van de 12^e eeuw, zouden ook sommige steden worden betrokken bij internationale verdragen, en na 1191 zou de consultatie van de steden een min of meer permanente vorm beginnen aannemen. Van deze « Leden van Vlaanderen » – ook wel « schepenen van Vlaanderen » of « goede steden » genoemd – maakten uiteraard alleen de machtigste steden deel uit. Na 1312 betekende dit in de praktijk alleen nog Gent, Brugge en Ieper.

De invloed van deze machtige steden werd evenwel dermate groot, dat de graaf herhaaldelijk pogingen heeft ondernomen om ook andere groepen bij het beleid te betrekken, met name de adel, de clerus, de kleine steden en het platteland; samen vormden die de eigenlijke Staten (of standen) van Vlaanderen, het « commun Pays » of « plein parlement ». Maar aanvankelijk zou alleen het plattelandsdistrict van het Brugse Vrije erin slagen, vanaf 1384, om toegang te krijgen tot het college der Leden. Deze toestand bleef eeuwenlang bestendigd. Zo bevestigde Karel V nog in 1542, na het neerslaan van de Gentse opstand, het monopolie van de vier Leden; adel, clerus, de kleine steden en het platteland hadden aanvankelijk alleen een « consultatieve » stem en konden dus niet mee beslissen.

Het schrijven van de geschiedenis van de Staten van Vlaanderen tot halfweg de 16^e eeuw blijft hoe dan ook een bijzonder moeilijke onderneming: er was geen centrale administratie; er zijn geen resolutieboeken bekend met memorialen van de zittingen van de Staten van Vlaanderen of enig ander eigen archief. Gelukkig werd reeds heel wat interessant bronnenmateriaal samengebracht aan de hand van excerpten uit rekeningen van Vlaamse steden, kasselijken en vorstelijke ambtenaren (!).

Een fundamentele wijziging deed zich voor in 1597, wanneer ook de

(1) De onder p. 6 (1) aangehaalde studies van W. P. Blockmans en W. Prevenier bieden alvast reeds een uitstekend overzicht voor de periode 1384-1506. Tot nu toe werden de volgende bronnenverzamelingen uitgegeven door de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis: W. P. BLOCKMANS, *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen. Regeringen van Maria van Bourgondië en Filips de Schone (5 januari 1477 - 26 september 1506). Excerpten uit de rekeningen van de Vlaamse steden en kasselijken en van de vorstelijke ambtenaren*. 1^e deel, *Tot de vrede van Kadzand (1492)*, Brussel, 1973, XXXI-606 p.; IDEM, 11^e deel, *Na de vrede van Kadzand (1492)*, Brussel, 1982, p. 607-1156; IDEM, *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen*

clerus een « deliberatieve » of beslissende stem werd toegekend (1). Bij een poging om de draagwijdte in te schatten van de promotie van de geestelijkheid tot vijfde lid, stelt men vast dat de geestelijken de facto hun fiscale immuniteit hebben ingeruild voor een vijfde stem. Een werkelijke evaluatie van het gewicht dat de geestelijkheid in de schaal zou hebben gelegd moet vooralsnog gebeuren. We kunnen ons evenwel niet van de indruk ontdoen, dat de feitelijke oligarchie van de grote steden bleef voortduren tot 1754. Uit deze groep zou leper nochtans, wanneer het in 1678 door Frankrijk werd ingelijfd, wegvallen ; achteraf zou het ook niet meer opnieuw in de schoot van de Leden worden geïntegreerd.

De meest ingrijpende veranderingen deden zich voor in 1754 (2) : in dat jaar zouden ook de kleinere steden, kasselrijen en ambachten volwaardig lid worden van de Staten van Vlaanderen. Deze verandering in de samenstelling was in feite slechts een onderdeel van een breder uitgediepte en wijdivertakte wijziging, die o.m. ook het hele fiscale en financiële beheer van de provincie betrof, waarover later meer. Deze hervormingen, waartoe de aanzet werd gevormd door een ordonnantie van 5 juli 1754, zouden hun voltooiing krijgen door vier wetteksten, die op 18 oktober 1755 te Brussel werden ondertekend. Het zou evenwel nog tot 1770 duren, vooraleer de hoofdopzet van voornoemde hervorming was gerealiseerd op administratief en fiscaal gebied.

Op het einde van de 18^e eeuw zou uiteindelijk ook de adel toetreden, op een ogenblik dat de Statenvergadering in verzet kwam tegen Jozef

(1467-1477). Excerpten uit de rekeningen van de Vlaamse steden, kasselrijen en vorstelijke ambtenaren, Brussel, 1971, XXXV-352 p. ; A. ZOETE, *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen (1405-1419). Excerpten uit de rekeningen der steden, kasselrijen en vorstelijke ambtenaren*. Deel I (24 maart 1405 - 5 maart 1413), Brussel, 1981, XLVIII-704 p. ; IDEM, Deel II (10 maart 1413 - 7 september 1419), Brussel, 1982, p. 705-1629 ; W. PREVENIER, *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen (1384-1405). Excerpten uit de rekeningen der steden, kasselrijen en vorstelijke ambtenaren*, Brussel, 1959, XXXV-488 p. De uitgave van een gelijkaardige bronnenverzameling voor de regeerperiode van Filips de Goede, wordt voor het ogenblik voorbereid.

(1) Zie daarvoor vnl. E. FEYS, *De geestelijkheid in de Vlaamse volksvertegenwoordiging...* Vermelden we nog dat op basis van deze onuitgegeven verhandeling ook een artikel verscheen : E. FEYS, *De kerkelijke vertegenwoordiging in de Staten van Vlaanderen. Samenstelling en werking. 1596-1648*, in *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, C, 1985³, p. 405-426.

(2) Zie daarvoor vnl. P. LENDERS, *De politieke crisis in Vlaanderen...*

II. De context waarin dit gebeurde, en de weerslag die het had op de werking van de Staten, moeten vooralsnog het voorwerp uitmaken van grondiger studiewerk (!); boeiend onderzoek kan nog worden verricht naar de vraag in hoever de vroegere louter ceremoniële rol van de edelen, nu werd vervangen door een effectief aandeel in het bestuur van de provincie. Deze evolutie in de late 18^e eeuw mag hoe dan ook niet los gezien worden van de Brabantse Omwenteling, die op haar beurt een belangrijke weerslag had op de Staten van Vlaanderen (?).

Het meest belangwekkende feit is een verklaring van de Staten van 4 januari 1790, waarbij de keizer vervallen werd verklaard van zijn rechten en de onafhankelijkheid van Vlaanderen werd uitgeroepen. Kort voordien hadden de Staten hun werkzaamheden evenwel reeds verdeeld over een aantal commissies: op 30 december 1789 werden de resoluties uitgevaardigd m.b.t. de oprichting van een Commissie van politie, justitie en gratie, een Commissie van oorlog en een Commissie van administratie, regering en politieke zaken; voordien was reeds een Departement van financiën in werking. Op 11 december 1789 werd te Gent ook een bureau opgericht van de commissaris-generaal der vaderlandse troepen in Vlaanderen, dat ook in diverse commissies werd opgesplitst. Er zou een zekere vorm van samenwerking ontstaan tussen de Staten van Vlaanderen en dit Comité-Generaal der Verenigde Nederlanden, maar laatstgenoemde instelling zou worden ontbonden op 8 mei 1790. Er werd dus een woud van bureaus en commissies gecreëerd, waar de tijdgenoot heel zeker geen klare kijk meer op had.

Het was allicht om die verwarring te doorbreken, dat graaf Cornet de Grez in februari 1790 een project uitwerkte tot inwendige organisatie van de provincie. Maar in de loop der volgende maanden werd alles behalve klaarheid in de structuren gebracht. Een van de problemen blijft bvb. de bevoegdheid over de magazijnen voor militaire benodigdheden, die onder het beheer hadden gestaan van het Comité-Generaal der Verenigde Nederlanden. Hoe die bevoegdheid precies werd verdeeld na het opdoeken van voornoemd Comité is niet zo meteen duidelijk en was het vermoedelijk evenmin voor een aantal betrokke-

(1) Stukken daaromtrent in onderhavige inventaris o.a. nrs. 55, 58, 60, 61.

(2) Zie daarvoor vnl. P. ROGGHE, *De omwenteling van 1789. Het aandeel van Vlaanderen, inzonderheid van de Staten van Vlaanderen*, in *Bijdragen tot de Geschiedenis en de Oudheidkunde*, 1943, p. 143-179.

nen, temeer omdat er geen eigenlijke breuk kan worden vastgesteld in de documentatie. Er bleef een « Commission Militaire » bestaan in het Spanjaardkasteel te Gent, onder de leiding van P. Van der Schelden, « chef-commissaire de guerre », waarvan blijkt dat het zijn rekeningen diende voor te leggen aan een op 30 juni 1790 opgerichte Economische commissie, die een onderdeel vormde van het Departement van financiën, en uit naam van de Staten werd voorgezeten door graaf della Faille d' Assenede. Een dubbele verwarring blijft dan nochtans mogelijk : enerzijds zou van deze « Commission économique des finances » of « Département économique des finances » een bijzondere « Commission des fournitures » afhangen ; anderzijds is er verwarring mogelijk tussen deze op 30 juni 1790 opgerichte Commissie en het reeds eerder bestaande « Comité (économique) de guerre ». Tenslotte werd op 9 november 1790 in het Spanjaardkasteel een « Commission économique des fournitures militaires » opgericht – eigenlijk van Oostenrijkse oorsprong – die rechtstreeks afhankelijk zou zijn van het « Département général de la guerre » te Brussel. Het spreekt vanzelf dat uitgediept onderzoek moet toelaten om meer klaarheid te scheppen in deze uiterst verwarde materie (1).

Ook over de evolutie van de Staten van Vlaanderen vanaf de Brabantse Omwenteling tot aan de afschaffing is het laatste woord nog niet geschreven : welke is de rol van de Staten geweest op de conventie van Den Haag van 1791 en welke weerslag heeft die gehad op de werking van de instelling ? Welke is, in 1792-1793, de rol geweest van de provisionele representanten in Vlaanderen ? Welke was de weerslag van de bijzonder snelle ontwikkelingen die zich toen aftekenden op politiek en institutioneel gebied ? Zo blijkt o.m. uit briefwisseling dat in 1792 tijdelijk te Dendermonde werd vergaderd (2). En in welke omstandigheden werd de afschaffing van de Staten van Vlaanderen voorbereid ? Hoe verliep precies de overgang van de Staten van Vlaanderen naar de nieuwe instelling, die het Schelvedepartement zou worden ? De provinciale administratie voor Oost-Vlaanderen trad in werking vanaf 19 frimaire III (9 december 1794) ; vanaf 2 frimaire IV (23 november 1795) trad het Schelvedepartement in werking (3).

(1) Uitvoerig bronnenmateriaal daarover in onderhavige inventaris, nr. 11311-11565 ; in correlatie hiermee raadplege men de inventaris van F. G. C. BETERAMS, *Inventaire des Archives des États Belges Unis*, Brussel, 1957.

(2) Inventaris nr. 11621.

(3) C. VANDENHAUTE, *Inventaire des archives de l'Arrondissement de la Flandre Orientale et du Département ou Préfecture de l'Escaut, 1794 à 1814*, Tongeren, 1932, p. 5.

3. Werking en bevoegdheid van de Staten van Vlaanderen

Tot in de 17e eeuw vergaderden de Staten volgens een beurtrol te Brugge, Gent en Ieper; vanaf de 18e eeuw werd in de regel wel vergaderd te Gent. Een bestendige afvaardiging of deputatie hield zich vanaf 1674 bezig met het dagelijks bestuur van de provincie. Hoewel de vorst het advies van de Staten kon invoeren op zeer uiteenlopende terreinen, lag hun voornaamste bevoegdheid toch op het fiscale vlak. Het fundamentele prerogatief waarover de Staten op dit gebied beschikten, was de toekenning van beden aan de vorst, belastingen die de Staten van Vlaanderen op verzoek van de vorst toestonden. Het was op initiatief van de centrale regering dat de vertegenwoordigers van de drie standen in het graafschap Vlaanderen in plenaire vergadering bijeenkwamen; de verdere onderhandelingen werden evenwel gevoerd door bemiddeling van de deputatie. Grosso modo kan worden gesteld dat de beden die de respectievelijke vreemde heersers uit de Lage Landen betrokken, een bescheiden maar toch onmiskenbare steun uitmaakten; en binnen deze Lage Landen, was het Vlaanderen dat de grootste last droeg. Onderscheid dient te worden gemaakt tussen:

- a. gewone of lopende beden.
- b. buitengewone beden, die niet periodiek terugkwamen.

De financiële organisatie van de Staten van Vlaanderen kende een ingewikkelde ontwikkeling⁽¹⁾. Tot het midden van de 16^e eeuw was het de taak van de ontvanger-generaal, die een vorstelijk ambtenaar was, om de toegestane beden over de Vlaamse steden en kasselrijen om te slaan of te verdelen en te innen. De Staten van Vlaanderen konden dus geen controle uitoefenen en speelden niet de minste rol bij de inning, althans tot 1543, waar het ontstaan te situeren valt van de provinciale belastingen. Er begon zich een min of meer duidelijk stamien af te tekenen, waarbij de Staten in eerste instantie kennis konden nemen van de «brieven van instructie», waarin de gouverneur-generaal had uiteengezet waarom het geld nodig was en waartoe het zou dienen; de beden werden dan aan de vorst aangeboden onder de vorm van een «acte van presentatie»; ze werden door de vorst aanvaard onder de vorm van een «acte van acceptatie»; commiezen van de Staten inden in elk kwartier (Gent, Brugge, Ieper en het Brugse Vrije) de imposten, en de opbrengsten van die belasting werden doorbe-

(1) Voor de financiële organisatie van de Staten tot 1621 verwijzen we naar de onder p. 6 (1) vermelde publikaties van N. Maddens.

taald aan de ontvanger-generaal van de beden. Deze imposten waren een accijnsbelasting, een indirecte belasting dus, en werden op de eerste plaats aangewend voor de betaling van de buitengewone beden ; de gewone beden zouden verder worden omgeslagen.

In 1588 zou het hele belastingwezen opnieuw worden ingericht, door de invoering van de zogenaamde nieuwe impositiën. Drie reeksen rechten zouden worden geheven :

- a. de oude dubbele impost (ook gewoon « impost » genoemd) op wijn, bier en geslacht vee.
- b. nieuwe rechten op wijn en bier.
- c. nieuwe impositiën, die het geld voor de bede moesten opbrengen.

In 1591 werden lopende of grote impositiën ingevoerd voor de opbrengst van de lopende beden ; deze lopende middelen werden aanvankelijk onderscheiden van de in 1588 ingevoerde nieuwe impositiën, maar vanaf 1598 werd tussen beide geen onderscheid meer gemaakt. De nieuwe impositiën of lopende middelen omvatten :

1. tollén geheven bij de invoer van wijn, brandewijn, zout, vis en haring.
2. accijnsrechten op het verbruik van bier, wijn en brandewijn.
3. persoonlijke belastingen, gevestigd op het bezitten, slachten of uitvoeren van vee.

In 1614 werden maatregelen getroffen die aan het hele stelsel zijn definitieve vorm moesten geven, o.a. door de invoering van het maaldenrijrecht. Het hele fiscale systeem van de Staten van Vlaanderen begon dus ± 1620 vaste vorm te krijgen. Elk kwartier had eenzelfde financiële inrichting ; er waren drie commiezen werkzaam in ieder kwartier, die elk het beheer hadden over een bijzondere kas :

- a. de kas van de oude impost.
- b. de kas van de nieuwe impositiën.
- c. de kas van het maaldenrijrecht.

De buitengewone beden, die verder werden omgezet, werden veelal rechtstreeks geregeld tussen de commiezen en het centrale gezag. Vermelden we in dit verband dat in 1631 een nieuw transport tot stand kwam (het vorige dateerde van 1517), dit is een repartitieschaal, die jarenlang onveranderd bleef. De lopende bede of subsidie werd opgebracht door de lopende middelen of nieuwe impositiën, en uitbetaald aan de ontvanger-generaal van Vlaanderen. De impost werd nu aangewend voor de afbetaling van oude schulden, terwijl de opbrengsten van

het maalterijrecht werden aangewend voor de kosten voortvloeiend uit de openbare werken. Merken we nog op dat naast de vier hoofdkwartieren aanvankelijk ook subkwartieren fungeerden, maar daar gaan we binnen dit bestek niet verder op in.

Hoewel bepaalde auteurs het hebben voorgesteld alsof de financiële organisatie van de Staten van Vlaanderen tussen 1621 en 1754 niet fundamenteel werd gewijzigd, kunnen we dit niet zomaar kritiekloos aanvaarden (1). We zetten in dit verband enkele voornamelijk wijzigingen op een rij :

1. vanaf einde 17^e - begin 18^e eeuw, na de Franse bezetting, was leper geen volwaardig kwartier meer van de Staten, en kreeg het ook op fiscaal gebied een bijzonder statuut (2).
2. naast de klassieke trits (impost, impositiën, maalterijrecht), zouden de Staten van Vlaanderen in de loop der jaren ook over andere belangrijke inkomstenbronnen gaan beschikken : het zegelrecht, waarvoor rekeningen voorhanden zijn vanaf 1705 ; de bargie of provinciale bootlandienst, waarvan de oudste rekening werd gesloten in 1672 ; de barrière-rechten op een aantal steenwegen (Brugge-Blankenberge, Gent-Kortrijk, Gent-Oordegem) ; sasgeld en « vateghtelt », waarvoor octrooien werden toegekend in 1676, 1680 en 1697 ; passagerechten aan het Vlaams Hoofd (octrooi van 1677) ; een 1/2 % lastgeld ; convoierechten, waarvoor een octrooi werd toegekend in 1688.
3. de inning van de provinciale rechten was vanaf 1702 onderworpen aan een generale admodiatie ; daarmee samen hing de oprichting van een ambt van ontvanger-generaal van de provinciale rechten en middelen. Over deze belangrijke wijziging werd tot nog toe heel lichtvoetig heengestapt. Het betreft hier de uitvoering van een koninklijk decreet van 18 februari 1702. De preciese weerslag van deze nieuwe inningsmethode op de inkomsten (en uitgaven) van de provincie moet nog worden nagerekend.
4. er is evenmin stabiliteit in de omstreeks 1620 vastgestelde gegevenheid, dat de lopende bedden of subsidies werden opgebracht door de lopende middelen of nieuwe impositiën, terwijl de buiten-

(1) J. DHONDT, *Bijdrage tot de kennis van het financiewezen...*, p. 133.

(2) Zie in dat verband o.a. E. DEFOORT, *De Staten van West-Vlaanderen, 1787-1791 in Handelingen van het genootschap voor geschiedenis gesticht onder de benaming Société d'Emulation te Brugge*, CII, 1965, p. 69-105 ; vnl. p. 69-73, handelend over West-Vlaanderen als « Land van Impositie ».

gewone beden zouden zijn omgezet. En ook de functie van de onderscheiden kassen verliep niet rechtlijnig : zo werden de openbare werken van de provincie niet exclusief gefinancierd door de maaldertjassen ; en de rentenlast werd gedragen door alle kassen ; deze laatste vaststelling mag ons dan evenwel niet leiden tot een andere overdrijving, met name dat de commiezen geen echte fiscale bezigheden meer hadden, maar alleen nog een rol vervulden van kleine bankiers (1).

Tot nu toe werd er in de literatuur te weinig aandacht aan besteed dat voor het in functie treden van Pierre della Faille (1655-1656) enkel sprake is van ontvangers-generaal van de *beden* ; hij is de eerste ontvanger-generaal van *beden en subsidies*, die twee duidelijk onderscheiden rekeningen voorlegde : een rekening van « charges ordinaires », die voornamelijk de uitgaven moest dekken voor het leveren van brandstoffen aan de troepen ; en een rekening van subsidies (uitgedrukt in rantsoenen), voor de andere militaire uitgaven (2). Belangrijke documenten die ons een beter inzicht kunnen geven in het fiscale raderwerk van de Staten van Vlaanderen, zijn globale registers van betalingen die werden verricht door de onderscheiden commiezen (3) en de daarbij aansluitende registers van « afschrijf », die naar onze mening beide werden bijgehouden door de ontvanger-generaal van beden en subsidies (4). Het betreft hier dus bedragen die werden uitgegeven (of ontleend) door de commiezen en verrekend werden met de bedragen die waren bestemd voor de ontvanger-generaal van beden en subsidies ; de hierin vermelde bedragen vinden we enerzijds terug in de rekeningen van impositiën en anderzijds in de registers van betalingen die door de commiezen van de impositiën werden gedaan, op rekening van hun quote in de beden en subsidies.

De ontvanger-generaal van beden en subsidies werd de inkomsten van zijn beide rekeningen doorbetaald door de commiezen van de impositiën in elk der drie kwartieren. Op het niveau van de provincie werd iedere stad, kasselrij of ambacht belast met een quote volgens het transport van 1631 ; op het niveau van kasselrij en ambacht volgde dan

(1) P. LENDERS, *De politieke crisis in Vlaanderen...*, p. 110-111.

(2) Aangeraakt bij J. DHONDT, *Bijdrage tot de kennis van het financiewezen...* p. 143-144.

(3) Inventaris nr. 5410 e.v. ; uiteraard moeten ook de afzonderlijke registers van uitgaven worden geraadpleegd.

(4) Inventaris nr. 1242 e.v.

een nieuwe repartitie, volgens het transport van 1517⁽¹⁾. Daarnaast werden de provinciale middelen verpacht. Het globale bedrag dat de pachters of admodiateurs verschuldigd waren, werd verdeeld onder de commiezen van impost, impositiën en maalterij in elk der kwartieren en de overige commiezen (bvb. van het nieuw gedelf of de steenwegen); vanaf 1702 gebeurde dit door middel van een tweemaandelijks « afschrijf » (wat uiteraard niet mag worden verward met hoger vernoemde « registers van afschrijf »); daarnaast werd door de admodiateurs een gedeelte ter beschikking gesteld dat « resomptie » heette, het resterende bedrag dus; tenslotte moesten ze jaarlijks een bedrag aan wijngeld betalen. De inkomsten van de commiezen van impost, impositie en maalterij bestonden dus uit het aandeel dat ze toebedeeld kregen vanwege de admodiateurs van de provinciale middelen en rechten; hun uitgaven betroffen voor een groot deel renten waarmee hun kassen waren belast; de commiezen van de impositiën stonden daarnaast nog in voor de uitbetaling van de « charges ordinaires » en waren ook, zoals gezegd, de verbindingsmannen tussen de ondergeschikte besturen en de ontvanger-generaal van beden en subsidies; de opbrengsten van het maalterijrecht bleven in principe bestemd voor de openbare werken.

Begin 18^e eeuw kunnen we stellen dat de commiezen van impost, impositiën en maalterij een soort scharnierfunctie uitoefenden tussen enerzijds de ontvanger-generaal van beden en subsidies en anderzijds de ontvanger-generaal van de provinciale rechten en middelen. In de praktijk werd het zopas geschetste schema nochtans geenszins perfect toegepast, wat bvb. tot gevolg had dat uiteindelijk slechts een gedeelte van het toegestane subsidie in de koninklijke schatkist terechtkwam. De autonomie van de kassen werkte een verregaande autonomie van de commiezen in de hand en bovendien was er ruim onvoldoende controle over de financiële verrichtingen; voor het midden van de 18^e eeuw was er niemand die een generale rekening van heel de provincie bijhield, en ook de globale rentelast die erop drukte was in feite onbekend. Er had zich een apparaat ontwikkeld van 23 commiezen, waarbij de 9 commiezen van de 3 kwartieren toch de spilfiguren bleven⁽²⁾, en dan voornamelijk de commiezen van de impositiën⁽³⁾;

(1) Zie daarvoor o.a. inv. 5430 : « *Traité des Affaires des Pais Bas Autrichiens* », ± 1730; maar dat daarop uitzonderingen mogelijk waren blijkt o.m. uit het Land van Aalst, waar een transport van 1664 werd toegepast.

(2) P. LENDERS, *De politieke crisis in Vlaanderen...*, p. 110-111.

(3) Het belang van de commiezen van de impositiën blijkt o.m. ook uit de onderscheiden reeksen documenten die door hen werden bijgehouden; zo bvb. zijn naast de gewone rekeningen van de commies van de impositiën te Gent ook rekeningen voorhanden m.b.t.

de overige commiezen stonden in voor de rechten op de provinciale steenwegen, de regie van het convooirecht, het « nieuw gedelf » (waarmee het kanaal van Gent naar Brugge werd bedoeld), het zegelrecht, de kanalen, en de provinciale bootdiensten.

In 1754, gelijktijdig met de uitbreiding van de statenvergadering, naar de kleinere steden kasselrijen en ambachten toe, werden hierin fundamentele wijzigingen doorgevoerd⁽¹⁾. Centraal daarbij stond de aanstelling van een tesorier-generaal van de provincie, die een ware sleutelpositie uitoefende en in feite het hele fiscale en financiële beheer van de provincie onder zijn bevoegdheid had; de eerste tesorier-generaal die werd aangesteld, en die in functie zou blijven tot aan de afschaffing, was Cornelis Carpentier. Het ambt van ontvanger-generaal van beden en subsidies werd afgeschaft, terwijl ook de commiezen, met in acht neming weliswaar van enkele overgangsmaatregelen, niet langer in functie zouden blijven. De grote moderator van deze hervormingen was Vilain XIII. De wetteksten die op 18 oktober 1755 te Brussel werden uitgevaardigd, waren grotendeels op zijn voorstellen geïnspireerd. Deze teksten bevatten ook bepalingen i.v.m. de verpachtingsvoorwaarden van de provinciale middelen en andere bepalingen daaromtrent, zoals de omvorming van het maalgeld tot een hoofdelijk recht.

De taak van de tesorier-generaal van de provincie werd in de wetteksten zeer nauwkeurig omschreven. Cornelis Carpentier was de enige die over bevoegdheid beschikte voor de uitgaven van de Staten van Vlaanderen; voor de inkomsten bleven de directeurs van de lopende middelen weliswaar in functie, maar ook die bedragen moesten worden overgemaakt aan Carpentier. De boekhouding van de provincie viel uiteen in drie duidelijk onderscheiden delen: subsidie, hofhouding en lopende middelen. Om het geheel onder controle te houden diende voortaan ieder jaar een generale rekening te worden opgemaakt. Cornelis Carpentier werd ook belast met het inventariseren van alle leningen en rentebrieven waarmee de provincie nog was belast. Een zestal commiezen, die vooralsnog in functie bleven, zouden bij het rentebe-

zijn beheer van renten ten laste van het zegelrecht; het beheer van zijn contingent in de « Silezische lening »; het beheer van het don gratuit van 1740; rekeningen m.b.t. het beheer van andere renten; het beheer van « gratuiteyten », betalingen aan messagiers e.a.; militaire uitgaven; registers van betalingen op rekening van zijn quote in de repartitie van de ordinaire en extraordinair subsidies en van de lopende middelen; bijlagen bij zijn rekeningen e.a.

(1) P. LENDERS, *De politieke crisis in Vlaanderen...*, passim.

heer van de provincie worden betrokken. Uiteindelijk zou voor de boekhouding van de provinciale finances een organigram ontstaan, waarbij voor de inkomsten 57 rekeningen werden opgemaakt, die ieder uit 4 of 5 afdelingen bestonden ; ook voor alle uitgaven werd een eigen rekening opgemaakt ; er waren vijftien rentebetalers actief, die jaarlijks zowat 25000 kwitanties voorlegden. Vilain XIII zou als regeringscommissaris een zekere controle uitoefenen op het afsluiten van rekeningen, althans vanaf 1758 (1).

Tot aan de afschaffing van de Staten van Vlaanderen zou aan dit hele systeem wezenlijk niets meer veranderen.

* * *

Uit al het bovenstaande zou men kunnen afleiden dat de Staten van Vlaanderen alleen maar een fiscale bevoegdheid hadden, dat ze – het eigen budget van de provincie niet te na gesproken – uiteindelijk alleen maar zouden hebben gefungeerd als een soort doorgeefluik tussen de centrale overheid en de lokale besturen. Wat is het belang van een instelling, zou men zich kunnen afvragen, die aanvankelijk niet eens over een eigen administratie en archief beschikte ? Het lijkt ons hoe dan ook fel overdreven – eigenlijk een puur anachronisme – om de Statenvergaderingen als voorlopers te gaan beschouwen van de actuele provinciebesturen : het territorium waarover ze hun bevoegdheid uitoefenden was geenszins vergelijkbaar, maar daartegenover waren de domeinen van het openbare leven die ze betraden veel beperkter. Uit het archief valt af te leiden dat de Staten van Vlaanderen tot diep in de 18^e eeuw, buiten hun louter fiscale bevoegdheid, alleen een zekere rol hebben gespeeld op het gebied der openbare werken. Maar zelfs daar geldt een dubbele restrictie : de Staten van Vlaanderen bekommerden zich niet om alle openbare werken binnen hun territorium, maar enkel om enige welbepaalde grote steenwegen (2), kanalen (3) en de werken aan de havens ; bovendien was die activiteit aanvankelijk zeer nauw verbonden met de rol die de Staten speelden op financieel en fiscaal gebied.

(1) Zie P. LENDERS, *De politieke crisis in Vlaanderen...*, p. 242.

(2) Brugge-Blankenberge, Gent-Kortrijk en Gent-Oordegem.

(3) Voornamelijk Gent-Brugge, Brugge-Oostende en de daarmee verbonden werken aan de Coupures.

Het is inderdaad pas door de wetgeving van 18 oktober 1755 dat een dienst van de openbare werken werd ingericht, die volkomen onafhankelijk moest staan van de fiscus. Er werd een directeur aangesteld voor de openbare werken in het kwartier Gent, die terzelfdertijd directeur-generaal zou zijn voor de hele provincie, en een directeur voor de openbare werken in de kwartieren Brugge en het Vrije. Deze ordonnantie voorzag ook in de verpachting van alle bruggen, sluizen en boot- en veerdiensten (1). En ook op andere domeinen valt in de tweede helft van de 18^e eeuw een doorbraak te noteren ; het zou interessant zijn om na te gaan in hoeverre deze doorbraak werd beïnvloed door de promotie van de subalterne besturen tot volwaardig lid van de statenvergadering. Zo hebben de Staten zich van dan af hoe langer hoe meer bezig gehouden met handel en industrie ; de concrete beleidslijnen die daaruit naar voren komen, moeten evenwel nog verder worden bestudeerd. En lijken de Staten van Vlaanderen zich weinig of niet te hebben ingelaten met de volksgezondheid, dan is daarentegen een massa materiaal bewaard m.b.t. de bestrijding van de rundveepest, waarvoor, bij decreet van 10 januari 1772, een commissie of jointe werd opgericht. Daarnaast lijken de Staten van Vlaanderen ook aandacht te hebben gehad voor het fokken van paarden, door de inrichting van een « haras » of paardenfokkerij in het Land van Aalst (en elders ?) van nabij te volgen.

Ook bij de bepalingen die gepaard gingen met de afschaffing van kloosters, uitgevaardigd door Jozef II, hebben de Staten van Vlaanderen een zekere rol gespeeld. Echt belangrijk daarentegen was de inbreng die ze hebben gehad bij de oprichting en het beheer van het provinciaal correctiehuis te Gent. Op alle andere domeinen van het maatschappelijk leven hebben de Staten dus klaarblijkelijk niet de minste rol gespeeld, hoewel pas een nauwkeurige en gedetailleerde analyse van de resolutieboeken daarover volledig uitsluitsel zou kunnen brengen. De rol die de statenvergadering heeft gespeeld als vertegenwoordigend orgaan van de provincie, die gedurende de Brabantse Omwenteling de onafhankelijkheid had uitgeroepen, moet, zoals hierboven aangeduid, ook nog verder worden bestudeerd. Dit geldt tenslotte ook voor de juridische zaken waarbij de Staten van Vlaanderen waren betrokken, hoewel ze op zichzelf geen enkele juridische bevoegdheid hadden.

(1) P. LENDERS, *De politieke crisis in Vlaanderen...*, p. 232-233.

4. Het archief van de Staten van Vlaanderen.

Reeds enkele keren hebben we erop gewezen, dat de Vlaamse representatieve organen aanvankelijk niet over een centraal vast secretariaat beschikten; ze hadden ook geen zegel. Door de afwezigheid van een centrale administratie van de representatieve instellingen, hadden ze tot in de 16^e eeuw ook geen archief. Resolutieboeken met memorialen van de zittingen van de Staten van Vlaanderen werden opgemaakt vanaf de tweede helft van de 16e eeuw; het oudst bewaarde resolutieboek dateert van 1564. Deze resolutieboeken werden aanvankelijk om beurten opgesteld door de pensionarissen van de Vier Leden, naargelang de plaats waar werd vergaderd. Op 7 december 1615 werd beslist dat elk hoofdcollège een pensionaris zou hebben die zou instaan voor het maken van een copie van de resolutieboeken voor elk van de leden.

In 1624 werd begonnen met de inrichting van een centraal statenarchief in het Gentse stadhuis; de pensionaris van elk hoofdcollège beschikte over een copie van de inventaris en een sleutel van de archiefkamer. Vanaf 1674 zou uiteindelijk een permanente deputatie worden belast met het dagelijks bestuur van de provincie; één van de leden van deze deputatie, de zgn. « *clerc de l'assemblée* », later de *actuaire*, zou de verantwoordelijkheid krijgen over het statenarchief. In de praktijk bleef er nochtans een grote versnippering bestaan: te Brugge, Gent en in het landhuis van het Vrije was ook een « *comptoir* » voorhanden, waar archieven van of betreffende de Staten van Vlaanderen werden bewaard; samen vormden die « *le comptoir général de la province* ». Minuten en retroacten van de behandelde zaken bleven op de plaats waar de vergadering doorgang had gevonden; papieren betreffende de lopende zaken werden van de ene vergaderplaats naar de andere overgebracht: vandaar een reeks inventarissen van « *lopende papieren* » (1). De rekeningen van de provincie bleven aanvankelijk in principe berusten op de plaats waar ze waren gehoord. In 1692 werd wel opdracht gegeven aan de ontvanger-generaal van bedden en subsidies en aan de commiezen van de impositiën om vier dubbels te maken van hun rekeningen: een voor de Rekenkamer, een persoonlijk exemplaar, een exemplaar bestemd voor de plaats waar de rekening was gehoord en een exemplaar voor het « *comptoir* » te Gent.

Een perfect archiefbeheer was er allerminst en ongetwijfeld hebben er zich geregeld moeilijkheden voorgedaan. Zo was er eind 1722 een

(1) Zie inventaris, nr. 13-26.

fikse rel met het Brugse Vrije, omdat de pensionaris de la Villette weigerde bepaalde archiefstukken over te brengen naar het archief-comptoir te Gent; Prié dreigde de la Villette daarvoor in zijn ambt te schorsen. Op de duur was het bijna onvermijdelijk dat stads- en statenarchief met elkaar vermengd raakten; dit was zowel te Brugge als te Gent het geval. Te Gent werd in 1732 een inventaris opgemaakt van de «... papieren, letteraigen, octroyen ende andere documenten regarderende de heeren Leden 's Lants van Vlaenderen, de welke bevonden syn gheworden onder de stadspapieren op de stadts archiven-camer»; in 1743 werd deze eerste inventaris gerectificeerd (1). Daarnaast hadden ook de diepgaande hervormingen van 1754-1755 een repercussie op het archief van de Staten van Vlaenderen: zo werden er geen copies meer gemaakt van de resolutieboeken voor de deputatie van de stad Brugge en het Vrije; het unieke exemplaar was bestemd voor het centrale statenarchief te Gent.

Voor alle duidelijkheid weze hier gesteld dat onderhavige inventaris enkel betrekking heeft op de stukken die thans berusten in het Rijksarchief te Gent, i.a.w. in hoofdzaak de archieven die eertijds in principe deel uitmaakten van het centrale statenarchief en/of het kwartier Gent. De verspreide bewaring van het archief van de Staten van Vlaenderen is uiteraard het resultaat van een historisch gegroeide situatie; toch valt het te betreuren dat precies ten gevolge van die verspreiding niet de inventaris kon worden opgemaakt van het volledige fonds. Er bleken inderdaad heel wat obstakels te bestaan om vooralsnog te komen tot een reconstructie van het integrale fonds (2). Aangezien nu het archief van de Staten dat op andere plaatsen berust nog nergens ordentelijk werd geklasseerd, moeten we ons hier noodzakelijkerwijs beperken tot een vluchtig overzicht.

(1) Zie inventaris, nr. 5.

(2) Zo werd een schriftelijke vraag gericht aan het college van Burgemeester en Schepenen van de steden Brugge en Gent, met de vraag te willen onderzoeken of het archief van de Staten van Vlaenderen, dat in hun respectieve stadsarchieven berust, niet aan het Rijksarchief zou kunnen worden overgegeven (brieven van de heer Algemene Rijksarchivaris van 8 oktober 1985); het antwoord van Brugge was negatief (brief van 30 oktober 1985); van Gent kwam vooralsnog geen antwoord.

A. STADSARCHIEF BRUGGE

Om enig inzicht te verkrijgen in het statenarchief dat hier berust, zijn we in de eerste plaats aangewezen op de gids van het oud archief (1); zoals de titel het aanduidt gaat het hier evenwel slechts om een « beknopte » inventaris, die dus geen uitgebreide en volledige beschrijving garandeert. Van primordiaal belang zijn de reeksen 3 en 4 – die eigenlijk mekaar overlappen – zijnde resolutieboeken van de Staten van Vlaanderen; unieke exemplaren zijn de twee registers die de periode juni 1572 - september 1577 bestrijken; de andere resolutieboeken zijn in principe de dubbels die bestemd waren voor het kwartier Brugge. De opsomming van de volledige lijst der hier bewaarde stukken zou ons binnen dit bestek al te ver brengen. De gids van het oud archief geeft, zonder dat daarin de minste structuur valt te herkennen, een summier overzicht van allerhande stukken: het betreft briefwisseling, stukken i.v.m. openbare werken, en – in overgrote meerderheid – boekhoudkundige stukken m.b.t. het fiscaal en financieel beheer van de Staten van Vlaanderen, hoofdzakelijk van de 16^e tot de 18^e eeuw.

Wie het statenarchief hier nader wil onderzoeken weze evenwel op zijn hoede:

1. in een aantal gevallen is stads- en statenarchief met mekaar vermengd geraakt; de vorser moet dus steeds nauwlettend toekijken welk soort archief hij voorhanden heeft.
2. specifiek wat het statenarchief betreft, bevat de gids voor het oud archief o.i. enkele onnauwkeurigheden (1bis).
3. niet alle archief dat hier wordt bewaard was in feite bestemd voor het kwartier Brugge; er zijn kennelijk vergissingen gebeurd, in die zin dat hier ook stukken berusten die in feite waren bestemd voor het centrale statenarchief of zelfs voor een ander kwartier. Alleen zeer grondig en langdurig onderzoek zou hieraan eventueel iets kunnen verhelpen.
4. de meeste reeksen zijn in feite niet homogeen, maar bevatten stukken van uiteenlopende aard.

(1) A. VANDEWALLE, *Beknopte inventaris van het stadsarchief van Brugge*, dl. I, *Oud archief*, Brugge, 1979.

(1bis) Zo hebben rekeningen van de ontvanger-generaal van de domeinen niets te maken met de boekhouding van de Staten (reeks 12); het onderscheid tussen provinciale en stedelijke belastingen blijkt niet altijd voldoende duidelijk.

B. STADSARCHIEF GENT

Het statenarchief dat berust in het stadsarchief te Gent, stelt ons voor nagenoeg analoge problemen als dat bewaard in het stadsarchief te Brugge. Ook hier zijn we in de eerste plaats aangewezen op een gids, waarin, wat de stukken van de Staten van Vlaanderen betreft, geen logische structuur te onderkennen valt (!). De belangrijkste documenten zijn ook hier de resolutieboeken, die de reeks 9 vormen, en dan vooral diegene die elders niet voorhanden zijn : het betreft drie resolutieboeken voor de jaren 1564-1574, 1578 en 1578-1579. Wij wijzen ook op de briefwisseling - reeks 2 - hoewel brieven die gericht waren aan de Staten van Vlaanderen vermengd zijn geraakt met de gewone ingekomen brieven.

Het gros van het statenarchief dat hier wordt bewaard betreft evenwel ook stukken die verband houden met het fiscaal en financieel beheer van de provincie. Vermelden we allereerst de uiterst belangrijke kohieren van de 5^e, 10^e en 20^e penning - reeks 28 en 28 bis - voor de periode 1544-1581 ; uit de documenten blijkt evenwel niet voor wie deze kohieren uiteindelijk waren bestemd, en ook de resolutieboeken - voor zover bewaard - geven daarover geen uitsluitsel. Ook in de omvangrijke reeksen 91 en 92, die eigenlijk werden betiteld als « Varia betreffende de Leden van Vlaanderen », treft men, naast andere zaken, heel wat belangrijke stukken aan i.v.m. fiscaliteit en financiën, die voor een groot stuk teruggaan tot de 16^e eeuw. Andere reeksen zijn eveneens erg belangrijk, omdat ze telkens een aantal rekeningen bevatten die niet voorhanden zijn in het Rijksarchief te Gent :

1. reeks 32, een aantal rekeningen van Bartholomeus De Backere, commies van de impositiën op graan, wijn, bieren, zout, vis, haring, pasturerende bestialen... der stad Gent en de kasselrij van de Oudburg, 1597-1604.
2. reeks 38, een aantal rekeningen van Gillis Goetghebuer, door de schepenen van de keure aangesteld als ontvanger van de nieuwe impositiën in de stad en het Land van Aalst en in Ninove, met afhankelijkheden, 1597-1601.
3. reeks 45, een aantal rekeningen van Jan De Stoppelaere, commies van de nieuwe impositiën in stad en kasselrij Oudenaarde en stad en Land van Dendermonde en van Antoon Maenschijn, commies

(1) J. DECAVELE en J. VANNIEUWENHUYSE, *Archiefgids*, dl. I, *Oud Archief*, Gent, 1983.

van de nieuwe impositiën in het Land van Waas, Beveren, de Vier Ambachten, Hulst en Vrijheden, 1597-1602.

4. reeks 48, een aantal rekeningen van voornoemde Antoon Maenschijn, 1599-1605 ; en diverse rekeningen van Gerard Van Overwaele, voorgelegd aan de schepenen van de keure, m.b.t. de afrekening van Pieter Vaele, gewezen commies van de impositiën in het Land van Waas etc., 1649-1660.
5. reeks 51, een aantal rekeningen van Abraham Pierssone, ontvanger-generaal van beden en subsidies, 1630-1635.
6. reeks 57, rekeningen van Jacques Coornaert, commies van de maaldertij te Gent, 1665-1666, 1667-1668.
7. reeks 57³, diverse rekeningen m.b.t. de betaling van intresten van renten, bezet op de maaldertij te Gent, 1665-1688.
8. reeks 62, een aantal rekeningen van Bartholomeus De Backere, commies van de impositiën in de stad Gent en de Oudburg, 1599-1601.

Nog andere reeksen zijn belangrijk op financieel en fiscaal gebied, hoewel de vorser voortdurend op zijn hoede moet zijn voor een mogelijke verwarring tussen stads- en statenarchief; vermelden we o.a. de reeksen 25, 52, 57², 57⁴, 58, 69, 70, 71, 74 en 90. Tenslotte wijzen we nog op een aantal reeksen, die de historicus van de Staten van Vlaanderen zeker zou moeten raadplegen: 89 (bescheiden betreffende de heerlijkheden Burcht en Zwijsrecht); 94 bis (stukken i.v.m. de religietroevelen te Gent, 1564-1566); 97 (inventarissen betreffende de Leden van Vlaanderen); 102 (decreten van de vorst) en 111 (brieven, o.a. uitgaande van de Staten van Vlaanderen).

C. RIJSARCHIEF BRUGGE

Ook in het Rijksarchief te Brugge wordt heel wat statenarchief bewaard, met name in het fonds van het Brugse Vrije; het gaat hier in principe om stukken die bestemd waren voor het kwartier van het Vrije. In tegenstelling tot wat voor de stadsarchieven het geval was, beschikken we hier wel over een goed gestructureerde inventaris van een gedeelte van dit statenarchief; het is evenwel zo dat alleen de registers hierin werden beschreven, terwijl de losse stukken erg verspreid zijn

geraakt (!). Een interessant document is het register 626, dat een inventaris is van documenten van de Staten, berustend in het landhuis van het Vrije, einde 17^e eeuw : wanneer we dit register bekijken krijgen we een goed inzicht in de versnippering van het archief van de Staten, die historisch is gegroeid.

Hier werden de registers aan een onderzoek onderworpen, vertrekkend van de hierboven reeds vermelde dubbele gegevens : 1. pas vanaf 1614 werd voor elk van de Leden een copie gemaakt van de resolutieboeken ; 2. pas vanaf 1692 kreeg elk van de Leden een exemplaar van de rekeningen. Het fonds bevat inderdaad twee originele resolutieboeken daterend van voor 1614 (de nrs. 641 en 642). Voor de rekeningen geldt de datum 1692 in principe als een limiet, in die zin, dat de oudere rekeningen meestal originelen zijn, en de jongere dubbels die waren bestemd voor het lid van het Vrije. Het herkomstbeginsel kan hier evenwel niet strikt in alle gevallen worden toegepast : in de diverse reeksen rekeningen vinden we zowel exemplaren die waren bestemd voor het centrale Statenarchief, voor het Brugse Vrije, voor een ander kwartier (Brugge, Gent), voor de Rekenkamer, of voor de rendant. Bovendien zijn er een aantal gevallen bekend van registers die twee aanduidingen dragen : « Pour le Pays » en « maneat int Vrije ».

We geven een overzicht van de nummers die rekeningen bevatten daterend van voor 1692, aanwezig in het Rijksarchief te Brugge, fonds Brugse Vrije, maar ontbrekend in het Rijksarchief te Gent : 1112, 1113, 1114, 1115, 1116, 1117, 1146, 1147(?), 1148(?), 1155(?), 1169, 1170, 1171, 1172, 1173, 1174, 1179(?), 1180(?), 1204, 1205, 1224, 1225, 1226-1228, 1229, 1230(?), 1231, 1232, 1284, 1286, 1287, 1288, 1289, 1290(?), 1291, 1299, 1319, 1320, 1321, 1350, 1370, 1371, 1372, 1373, 1374, 1375, 1376, 1377, 1383, 1384, 1385, 1386, 1387, 1388, 1389, 1415, 1416, 1417, 1418, 1419, 1420, 1421, 1422, 1423, 1424, 1435, 1437, 1438, 1440, 1441-1448, 1450, 1452, 1453, 1454, 1477-1484, 1490-1563, 1564-1599, 1600, 1601-1603(?), 1621, 1633, 1670, 1671-1675, 1694-1696, 1698, 1722-1732, 1744-1749, 1751-1753(?), 1770, 1771-1776(?), 1798(?), 1808-1811, 1813-1826, 1827-1833, 1862(?) (2).

(1) E. VANDENBUSSCHE, *Inventaire des archives de l'État à Bruges. Section première : Franc de Bruges, ancien quatrième membre de Flandre*, t. II, *Registres*, Brugge, 1884 ; zie voornamelijk p. 91 e.v. : het betreft hier de tweede reeks, onder de titel « comptoir des députés ».

(2) Vermelden we nog dat in de inventaris interessante verwijzingen worden gegeven naar analoge rekeningen in het archief van de Rekenkamer (bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel).

De losse stukken stellen een apart en bijzonder moeilijk probleem ; heel wat stukken zijn met name verspreid over allerhande verzamelingen en kunnen om die reden eigenlijk bijna niet meer worden achterhaald. We beperkten ons ertoe twee inventarissen na te zien : de inventaris van de bundels van het Vrije en de steekkaarten Van Zuylen (triage provisoire) ; we geven een overzicht van de nummers uit beide inventarissen die betrekking hebben op de Staten van Vlaanderen :

- bundels van het Vrije : 19, 20, 22, 23, 24bis, 26, 35, 41, 42-43, 44, 57-72, 74-78, 80-85, 87-91, 93-94, 100, 101, 102, 103-105, 106, 111-112, 114-116, 122, 126, 132, 136, 142, 143, 160, 167, 232, 280, 282-285, 287-289, 291, 293-294, 298-299, 301, 303, 314, 316-321, 323-324, 326-332, 333, 336-344, 345, 346, 348-352, 355, 375bis, 659, 700, 702-703, 705-708, 713-716, 720-722, 723, 743, 746-747, 749, 750, 752, 753.
- steekkaarten Van Zuylen (nummers van de « triage provisoire ») : 192, 1012bis, 71, 371, 1585, 188, 404, 247, 342, 216, 1156, 78, 22, 1656, 158, 102, 187, 1635, 1684, 905, 1140, 297, 425, 274, 146, 102, 66, 99, 187, 779, 580, 274, 769, 192, 28, 649, 557, 172, 297, 379, 226, 22, 468, 632, 342, 194, 247, 404, 41, 285, 469, 15, 523, 425, 531, 71, 95, 561, 870, 183, 322.

Ten titel van aanvulling vermelden we nog dat in het Rijksarchief te Brugge, in het archief van de kasselrij Ieper (nr.376) een rekening van de kleine impositiën in het kwartier Ieper van 1609 wordt bewaard.

D. ANDERE ARCHIEVEN

Het spreekt vanzelf dat ook door het lid Ieper statenarchief werd bewaard ; deze archieven zijn evenwel verloren gegaan bij een brand van het Ieperse stadsarchief in de loop van de eerste wereldoorlog ; er is wel nog een inventaris voorhanden met een beknopte beschrijving van de stukken die te Ieper werden bewaard (1). Op andere plaatsen is daarentegen wel nog archief aanwezig, dat zeker door de vorser zou moeten worden geraadpleegd ; het gaat hier weliswaar niet om zuiver statenarchief (behoudens enkele mogelijke uitzonderingen), maar om documenten die beslist noodzakelijk zijn om de geschiedenis van de Staten van Vlaanderen te kunnen reconstrueren.

(1) E. DE SAGHER, *Notice sur les archives communales d'Ypres, Ieper*, 1898, p. 239-252.

1. Op de eerste plaats moet daarbij worden gedacht aan de archieven van de Rekenkamer, bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Van fundamenteel belang is de reeks 3 van hoofdstuk LXVI, beschreven in het vijfde deel van de inventaris (nr. 28668-30406) ; het betreft voor elk van de kwartieren rekeningen van impost en impositiën, maaltrecht, subsidie, naast rekeningen van de convooirechten, lastgeld, vategeld, het kanaal Brugge-Plassendale e.a. Daarnaast raadplege men de vierde reeks van hoofdstuk IX, beschreven in het zesde deel van de inventaris (nr. 48835-48863), betreffende rekeningen van beden en subsidies in Vlaanderen en Artesië, en, daarbij aansluitend, de vijfde reeks van hoofdstuk IX, beschreven in het derde deel van de inventaris (nr. 16096-16467), eveneens betreffende rekeningen van beden en subsidies in het graafschap Vlaanderen. In het derde deel van de inventaris raadplege men eveneens de appendix : p. 393-405 geeft een overzicht van rekeningen van beden en subsidies in Vlaanderen, bewaard in de Archives Départementales du Nord te Rijnssel (1).
2. In het Algemeen Rijksarchief moeten ook de archieven van de Raad van State en Audiëntie worden geraadpleegd. Uit de inventaris lichten we een aantal nummers die documenten beschrijven, die ons moeten toelaten een beter inzicht te verwerven in het raderwerk van beden en subsidies : 607-615, 618¹-618⁴⁰, 667 e.v., 727-740, 776¹⁰-776¹¹, 1191¹⁷, 1406(23), 1489(1326), 1495(1333), 1501(1383), 1456/10.
3. Ook in het archief van de kasselrij Kortrijk, bewaard in het Rijksarchief te Kortrijk, zijn een aantal interessante stukken bewaard ; zo vindt men in het zgn. « Fonds Colens » een aantal rekeningen van commiezen van lopende of nieuwe impositiën (nrs. 195, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368), naast andere rekeningen of boekhoudkundige stukken (nrs. 25, 26, 27, 28, 29, 95). Ook in de zgn. « bruine pakken », die deel uitmaken van dit kasselrij-archief, komen heel wat stukken betreffende de Staten van Vlaanderen voor ; vermelden we o.a. in de eerste reeks de nrs. 5574, 5596, 5602, 5603, 5615, 5626, 5657, 5670, 5697, 5716, 5888, 5899, 6098, 6145, 6151, 6185, 6187, 6201...

(1) In dit verband verwijzen we toch ook naar M. BRUCHET, *Répertoire numérique. Série B (Chambre des Comptes de Lille)*, Dl. I, Lille, 1921 ; de nrs. B 6759-6948 betreffen rekeningen van de beden in Vlaanderen.

4. Verder spuurwerk zou ongetwijfeld nog veel meer bronnen aan het licht brengen die onze kennis van de Staten van Vlaanderen kunnen verrijken; alvast wijzen we ook op de bronvermeldingen die men vindt in de publikaties onder p. 6, voetnoot (1). Het lijkt ons in dit verband aangewezen om op de eerste plaats verder onderzoek te doen in de kasselrij-archieven; maar ook in de stadsarchieven kan men soms op onverwachte vondsten stoten: zo bevat de inventaris van het stadsarchief te Oudenaarde verwijzingen naar stukken die zouden handelen over het Transport van Vlaanderen, subsidies, provinciale middelen, en zelfs resoluties (984, 985 1/10, 1777 1/29, 1200, 1349). Wijzen we ook op de talloze verwijzingen die vermeld staan in de inventarissen van het archief van de Raad van Vlaanderen (1), de schenking D'Hoop in het Rijksarchief te Gent (o.a. de nrs. 996, 1010-1011), het familiefonds della Faille (supplement), het Algemeen Familiefonds (bvb. nr. 6789) en, niet te vergeten, de aldaar bewaarde verzameling kaarten en plans, die heel wat stukken bevat die oorspronkelijk deel hebben uitgemaakt van het archief van de Staten van Vlaanderen.

Ook archieven van kerkelijke instellingen kunnen documenten bevatten die van groot belang zijn voor de geschiedenis van de Staten van Vlaanderen. Tussen het door ons behandelde archief werden een aantal stukken aangetroffen die in feite archief zijn van de clerus van het bisdom Gent; deze stukken hebben we evenwel uit het fonds gelicht. Vermelden we nog dat in een recente inventaris van het bisdom Brugge een aantal stukken m.b.t. de Staten van Vlaanderen worden vermeld (2).

5. De inventarisatie.

Hierboven hebben we reeds vermeld dat pas vanaf 1624, op initiatief van de Gentenaars, een centraal Statenarchief werd opgericht in het Gentse stadhuis; een copie van de inventaris werd overgemaakt aan de pensionaris van elk hoofdcollege, die tevens over de sleutel van de archiefkamer beschikte. We hebben ook reeds onze twijfels uitgedrukt omtrent de goede werking van dit systeem. Op het einde van de 18^e

(1) J. BUNTINX, *Inventaris van het archief van de Raad van Vlaanderen*, IX dln., Brussel, 1964-1979.

(2) B. JANSSENS DE BISTHOVEN en C. DE BACKER, *Inventaris van het Bisschoppelijk Archief van Brugge*, Leuven, 1984 (Kadoc).

eeuw was François Dominique D'Hoop actuaire van de Staten, en als zodanig belast met de zorg over het Statenarchief; wanneer om en om de revolutie van 1787 in de schoot van de Staten commissies werden opgericht, moest D'Hoop daar onvermijdelijk worden bij betrokken, omdat hij de enige was die wijsraakte uit het archief van de Staten. Zolang de Staten van Vlaanderen functioneerden, werd overigens geen globale inventaris van hun archief opgemaakt; we vinden alleen enkele zeer gedeeltelijke inventarissen of zgn. inventarissen van « lopende papieren ».

Een eerste inventaris dateert van ± 1800 ; dit gebeurde nadat het archief in 1792 tijdelijk in Dendermonde was ondergebracht geweest ⁽¹⁾. Deze eerste inventarisatie was het werk van archivaris Hendrickx; onder druk van de administratieve overheid moest hij nochtans zeer snel te werk gaan, zodat hij niet de nodige zorg aan zijn opdracht kon besteden ⁽²⁾. De inventaris was onderverdeeld in vijf rubrieken: 1. domaniaux; 2. ordre judiciaire; 3. histoire; 4. progrès des Arts; 5. rebut. Slechts de eerste en de laatste rubriek werden ingevuld, zij het met heel rudimentaire beschrijvingen. Merkwaardigerwijze ook heeft Hendrickx het grootste gedeelte van het archief dat hem was toevertrouwd gewoonweg beschouwd als « rebut », ook al kon het hier erg interessante stukken betreffen. Een groot aantal stukken getiteld « Vieilles pièces de procédure », zouden zelfs gewoon als oud papier van de hand zijn gedaan.

Ondanks alles werd in het Rijksarchief te Gent toch om en bij de 500 strekkende meter archief van de Staten van Vlaanderen bewaard, wat toch een niet onaanzienlijke massa is. Omwille van het groot historisch belang van dit fonds, werd reeds vroeg de noodzaak van een degelijke en goed gestructureerde inventaris gevoeld. Reeds in 1841 kwalificeerde de Saint-Genois het belang van dit fonds als « ... d'une importance inappréciable pour l'administration... ». Toch zou het nog tot het einde van de 19e eeuw duren, vooraleer concrete stappen zouden worden ondernomen om het archief van de Staten van Vlaanderen te inventariseren. Zo is er briefwisseling van februari 1893 bewaard ⁽³⁾ tussen algemeen rijksarchivaris Charles Piot en Alfons Diegerick, de toenmalige conservator van het Rijksarchief te Gent, waaruit blijkt dat

(1) Zie inventaris nr. 1.

(2) J. DE SAINT-GENOIS, *Notice sur les archives de la Flandre Orientale* in *Messenger des sciences historiques de Belgique*, 1841, p. 151-153.

(3) Rijksarchief Gent, archief van het archief.

in de jaren 1879-1880 een inventaris werd opgemaakt van de resolutieboeken van de Staten door de heer Verbaeren.

Omstreeks diezelfde periode heeft Felix Henri D'Hoop (was hij een afstammeling van de voormalige actuaire van de Staten ?) gewerkt aan een inventaris van de rekeningen. Conservator Diegerick had goede hoop dat binnen afzienbare tijd een volledige inventaris zou kunnen worden voorgelegd, bestaande uit $\pm$ 7500 nummers. Deze handschriftelijke inventaris is er inderdaad gekomen, en was tot nu toe het enige werkinstrument dat de vorsers ter beschikking stond; hij vertoont evenwel alle gebreken die zo typisch zijn voor de 19de-eeuwse werkstukken: flagrante fouten, geen systematische structuur, een zeer oppervlakkige beschrijving van de losse stukken. Vrij vlug heeft men klaarblijkelijk de noodzaak ingezien dat een nieuwe inventaris zou worden opgemaakt. Toch zou het nog een hele poos stil blijven, tot wanneer Hubert Van Houtte en Jan Dhondt, resp. in 1936 en 1941, nuttig werk leverden door het publiceren van uitvoerige inhoudsanalyses van een gedeelte van de resolutieboeken, met name de periode tot 1656⁽¹⁾. Aangezien de resolutieboeken de ruggegraat zijn van de instelling, had een inhoudsanalyse ervan de aanloop kunnen vormen tot het eigenlijke inventarisatiewerk. En inderdaad kondigde J. Dhondt in zijn inleiding aan dat conservator Joseph Denys de taak op zich had genomen om het archief van de Staten van Vlaanderen te inventariseren. De heer Denys heeft deze taak evenwel niet kunnen voltooien. Na hem werd de opdracht toevertrouwd aan mevr. H. Coppejans-Desmedt; ze was eigenlijk pas goed in de problematiek ingewerkt, toen ze begin 1969 beroepen werd op de inspectiedienst te Brussel.

Bij het beëindigen van mijn taak word ik toch eventjes stil bij het overdenken van het vele voorbereidende werk dat door mijn illustere voorgangers werd verricht. Waren oude inventarissen – hoe gebrekkig ook – en voorlopige steekkaarten door hen opgemaakt er niet geweest, zou ik van het begin af aan compleet in het duister hebben getast. Ik hoop dan ook ten eerste dat ik het in mij gestelde vertrouwen niet zal hebben beschaamd, en dat onderhavige inventaris zou kunnen worden beschouwd als de vrucht van een collectieve inspanning van een aantal generaties archivariissen van het Gentse Rijksarchief.

*
*
*

(1) H. VANHOUTTE, *Tafels van de resolutieboeken der Staten van Vlaanderen, I (1580-1583 en 1614-1631)* en J. DHONDT, *Tafels van de resolutieboeken der Staten van Vlaanderen, II (1631-1656)*, Brussel, 1936 en 1941, 2 delen (Koninklijke Commissie voor Geschiedenis).

Wanneer een archivaris bij het ordenen en beschrijven van zijn archief weinig of niet kan terugvallen op bestaande voorbeelden, kan hij ook vandaag de dag nog niet aan de verleiding weerstaan inspiratie te zoeken bij de klassieke handleiding van Müller, Feith en Fruin ⁽¹⁾. In ons concreet geval rijst toch als eerste levensgrote vraag wat als het archief van de Staten van Vlaanderen kan worden beschouwd, rekening houdend met de definitie dat dit een geheel van archief-bescheiden is, ontvangen (of opgemaakt) door een instelling, persoon of groep personen, uit hoofde van de uitoefening van hun activiteiten of functies ^(1bis). Een aantal stukken op de onderscheiden bewaarplaatsen zijn dubbels, maar andere dan weer niet. Mag hier de vraag niet worden gesteld of het niet beter zou zijn al dat archief op één plaats te bewaren? Of is er, in het geval van de Staten, archief dat kan worden beschouwd als uitsluitend toebehorend aan de Leden en niet aan de Staten als dusdanig (bvb. dubbels van rekeningen die specifiek voor één bepaald lid waren bedoeld)? Het gaat hier hoe dan ook om een louter theoretische vraagstelling; in de praktijk zal de vorser zich voorlopig tevreden moeten blijven stellen met een archief dat in verspreide slagorde is bewaard.

Müller, Feith en Fruin beweren dat de klassering in grote mate overeen moet komen met de organisatie van de administratie die het archief heeft voortgebracht. O.i kan voor een groot fonds als de Staten van Vlaanderen moeilijk een vast stramien worden voorop gezet, ook al beweren Müller, Feith en Fruin dat men eigenlijk vooraf de oorspronkelijke klassering van het archief zou moeten kunnen achterhalen. Er is een bijkomende moeilijkheid, omdat de Staten van Vlaanderen een instelling vormden die in een voortdurende evolutie verkeerde; het is dus uiterst moeilijk om één bepaalde lijn door te trekken.

Volgens Müller, Feith en Fruin zijn de resolutieboeken de voornaamste reeks van een archieffonds, hoewel daarop uitzonderingen kunnen voorkomen. Om een instelling, en dus ook haar archief, grondig te leren kennen, zou het o.i. erg nuttig zijn over een volledige inhoudsanalyse te beschikken van alle resolutieboeken (de auteurs wijzen verder ook op het belang daarvan). Er zijn wel bijkomende moeilijkheden voor de Staten van Vlaanderen:

(1) MÜLLER, FEITH en FRUIN, *Manuel pour le classement et la description des archives*. Den Haag, 1910 (Franse vertaling van Cuvelier en Stein).

(1bis) *Lexicon van Nederlandse archiefstermen*. 's Gravenhage, 1983; *Dictionary of Archival Terminology*. München, New York, Londen, Parijs, 1984.

1. de resolutieboeken bevatten meer dan de eigenlijke resoluties ; we vinden er ook briefwisseling in terug en allerhande andere akten.
2. er bestaan, vanaf 1700, twee reeksen resolutieboeken, die mekaar grotendeels, maar niet volledig overlappen. De oorspronkelijke, geregistreerde reeks liep gewoon verder ; maar vanaf 1700 bestond er ook een gebundelde reeks : losse resoluties, brieven en akten dus, die in een band waren samengebonden.
3. een aantal resolutieboeken zijn louter thematisch, betreffen dus maar één bepaald onderwerp.
4. de chronologie : men zou alleen de data van de eigenlijke resoluties in aanmerking kunnen nemen, of ook rekening kunnen houden met de data die voorkomen op de brieven of andere akten ; we opteerden voor de data die in de tijd zelf op de ruggen van registers en banden werden aangebracht, omdat diezelfde data werden gebruikt bij referenties in andere stukken.
5. op het einde van de 18^e eeuw werden de resolutieboeken soms opgesplitst volgens de commissies waarin de Staten waren onderverdeeld ; registers werden gemaakt voor algemene en voor particuliere vergaderingen ; omwille van hun specificiteit hebben we ze van de gewone reeks resolutieboeken afgesplitst.

Müller, Feith en Fruin stellen voor om de losse stukken te plaatsen naast en bij de grote reeksen die werden gevormd. Het is nochtans niet altijd zo eenvoudig om het juiste losse stuk bij de juiste reeks te plaatsen en bovendien bestaat o.i. het gevaar dat men bij grote fondsen in te veel onderverdelingen verzeild geraakt. Moeten bvb. bij iedere post van de ontvangsten en uitgaven der generale rekeningen de bijhorende kwitanties of andere bewijsstukken worden gevoegd ? Zo zou bvb. het hele rentenbeheer kunnen worden beschouwd als één artikel van uitgaven in de generale rekeningen. Bewerken we op die manier nochtans niet, dat de gebruiker van de inventaris uiteindelijk het bos door de bomen niet meer zou zien ? Er zijn zoveel stukken die onderling verband houden met mekaar, dat het voorstel van Müller, Feith en Fruin een erg moeilijke opgave wordt. Het wordt nog moeilijker, daar waar de auteurs voorstellen losse stukken, die worden vermeld in de resolutieboeken, als bijvoegsel daarbij te beschouwen ; want veronderstelt dit voorafgaandelijk niet een inhoudsanalyse van de resolutieboeken ?

Met veel belangstelling lazen we ook de enkele lijnen die Müller, Feith en Fruin schreven over de renten. Ze stellen een klassering op naam voor, hoewel dit uiteraard absoluut onmogelijk is wanneer je met

duizenden rentebrieven te maken hebt, zoals in de Staten van Vlaanderen. Bovendien geven de auteurs helemaal geen oplossing voor de zeer talrijke rentebrieven die in transfix bewaard zijn : moet rekening worden gehouden met de constitutie van de rente, de eventuele cassatie of aflossing ervan, het transport of de verhoofding ? Aangezien de in het Statenarchief bewaarde rentebrieven grotendeels gecancelleerd zijn, leek het ons aangewezen de datum van aflossing - voor zover die kon worden achterhaald - als primair te beschouwen.

Bij gebrek aan vergelijkingsmateriaal in andere inventarissen en goede richtlijnen in de nog altijd klassieke handleiding van Müller, Feith en Fruin, restte ons niets anders dan op eigen wijze en naar best vermogen een oordeelkundige werkwijze en schema uit te dokteren. Het gros van het archief betreft de 17^e en 18^e eeuw ; sporadisch komt een ouder stuk voor, maar middeleeuwse documenten zijn hoogst uitzonderlijk. Naarmate de werkzaamheden vorderden, tekenden zich een aantal punten af, waarmee zeker rekening zou moeten worden gehouden bij de eigenlijke inventarisatie :

1. de resolutieboeken vormen de ruggegraat van het archief en verdienen dus een bijzondere aandacht.
2. daarnaast moest ongetwijfeld de meeste aandacht gaan naar de rekenplichtigheid of comptabiliteit. Alvast moest een onderscheid worden gemaakt tussen de financiële organisatie van de Staten van Vlaanderen voor en na 1754-1755, omwille van de fundamentele veranderingen die zich toen hebben voorgedaan. Duide-lijk moest voor iedere financiële of fiscale verrichting worden nagegaan tot wiens bevoegdheid ze behoorde.
3. het actieterrein van de Staten van Vlaanderen heeft zich geleide-lijk aan uitgebreid. In het archief vindt men dit weerspiegeld in zeer uiteenlopende dossiers i.v.m. openbare werken, het provin-ciaal correctiehuis, de provinciale bootdiensten, convooischepen, rundveepest, de provinciale paardenfokkerij en diverse onderwer-pen van economische aard.
4. er is weinig materiaal terug te vinden omtrent de verhouding van de Staten van Vlaanderen met de centrale overheid op het institu-tionele vlak.

* * *

Voor een schematisch overzicht van de classificatie die we uiteinde-lijk hebben uitgewerkt verwijzen we naar de inhoudstafel van deze inventaris. In de vrij beknopte drie eerste hoofdstukken werd resp.

aandacht besteed aan het archief van de Staten van Vlaanderen, hun samenstelling en organisatie en Blijde intredes, diverse constitutionele zaken en grensregelingen. Van fundamenteel belang is het vierde hoofdstuk, dat de resolutieboeken en retroacten omvat. De retroacten, eigenlijk een losse bundeling van resoluties, brieven en akten, beginnen pas in 1700 en overlappen gedeeltelijk de eigenlijke reeks resolutieboeken. Beide reeksen hebben we laten doorlopen tot aan de Brabantse Omwenteling, hoewel de scheidingslijn niet altijd zo duidelijk te trekken viel. Wanneer op titelblad of rug bijzondere vermeldingen voorkwamen, werd dit in voetnoot weergegeven; op die manier kunnen de behandelde thema's op een eenvoudige wijze worden achterhaald. Omwille van hun groot belang hebben we de oudste resolutieboeken, die niet in het Rijksarchief te Gent worden bewaard, op hun chronologische plaats in de inventaris opgenomen, zonder ze evenwel een eigen inventarisnummer toe te kennen. Een groot aantal resolutieboeken bevatten een tafel - wat uiteraard werd aangeduid - maar daarnaast zijn er nog toegangen tot de onderscheiden resolutieboeken, onder de vorm van generale en alfabetische indices. Een aparte vermelding verdienen de resolutieboeken van de gedeputeerden der steden en kasselrijen (inv. 828-834). Aansluitend bij en in correlatie met de resolutieboeken, dient de briefwisseling te worden geraadpleegd, samen met de uittreksels uit en/of minuten van resoluties; apart daarvan klasseerden we, omwille van hun specifieke aard, een aantal aanvragen tot naturalisatie.

Het leeuwenaandeel van onderhavige inventaris wordt in beslag genomen door de hoofdstukken VI en VII, waarin het fiscaal en financieel beheer van de provincie resp. voor en na 1755 wordt beschreven. Omdat de uitgevaardigde hervormingen een zekere aanpassingsperiode vergden, valt ook hier de scheiding niet altijd zo duidelijk te trekken. In de regel hebben we ons aan deze limiet gehouden; voor één reeks documenten zijn we er evenwel bewust van afgeweken, met name voor de rekeningen van de « verpondinge » in Vlaanderen (inv. 1713-1789); het gaat hier met name om rekeningen die niet door eigen beampten of commiezen werden opgemaakt, maar aan de Staten van Vlaanderen werden aangeboden door ontvangers die waren aangesteld door de Raad van State van de Verenigde Provinciën, en waarin ze rekenschap aflegden van hun beheer van afbetaling van renten die waren gehypothekeerd op de oude impost van Vlaanderen.

Bij het fiscaal en financieel beheer van de provincie voor 1755, staan de rekeningen van de ontvanger-generaal van beden en subsidies voor-

op; hij is uiteindelijk verantwoordelijk voor de inning van beden en subsidies die door de provincie werden toegestaan en moet er ook zorg voor dragen dat deze bedragen uiteindelijk in de koninklijke schatkist terechtkomen. De oudste hier bewaarde rekeningen klimmen op tot 1595; de laatste rekeningen dateren van 1754-1755, wanneer het ambt werd afgeschaft. Daarbij aansluitend treft men de registers van de « afschrijf » aan, waarin sommen staan vermeld die werden uitgegeven (of ontleend) door de commiezen en verrekend werden met de bedragen die waren bestemd voor de ontvanger-generaal van beden en subsidies. Daarmee is dus het verband gelegd tussen voornoemde ontvanger-generaal, en de commiezen, die opereerden op het niveau van de kwartieren.

Deze commiezen vervulden dus een functie naar de ontvanger-generaal van beden en subsidies toe, maar stonden anderzijds ook in voor het beheer van de eigen provinciale middelen : impost, impositiën en maalterij. Na een beschrijving van diverse stukken i.v.m. subsidies en i.v.m. leveranties aan de troepen, die in feite nog aansluiten bij het beheer van de ontvanger-generaal van beden en subsidies, wordt daarna achtereenvolgens aandacht besteed aan het beheer van de commiezen van de impost, impositiën en maalterij in elk der kwartieren (Gent, Brugge, leper, Vrije). Daarbij wordt telkens ook verwezen naar analoge rekeningen, die op andere plaatsen worden bewaard. De commiezen stonden niet eigenhandig in voor de inning van deze provinciale middelen, die werden verpacht; hun voornaamste bezigheden waren daarentegen het beheer van de renten waarmee hun respectieve kassen waren belast, het beheer der openbare werken en het provinciaal budget. Het is hier niet de plaats om de hele structuur van deze rekeningen uit de doeken te doen. Wel benadrukken we dat we er in de mate van het mogelijke naar gestreefd hebben om alle boekhoudkundige stukken, die onder het beheer van één bepaalde commies vielen, samen te brengen. Aangezien de voornaamste rol was weggelegd voor de commiezen van de impositiën en het maalrecht, moest voor beide categorieën binnen ieder kwartier tot onderverdelingen worden overgegaan. Daaruit blijkt nogmaals dat we de rol van deze commiezen niet mogen beperken tot die van kleine bankiers; tot 1755 bleven ze o.i. een sleutelpositie bekleden in het fiscaal en financieel beheer van de provincie.

Aansluitend daarbij moest onze aandacht worden gericht op de eigenlijke inning en admodiatie van de provinciale rechten; omwille van de fundamentele veranderingen die zich hier hebben voorgedaan

in 1702, moest uiteraard een onderverdeling worden gemaakt met deze datum als limiet. Waar deze materie voordien vrij onoverzichtelijk is, komt er vanaf 1702 meer duidelijkheid, door het instellen van een functie van ontvanger-generaal van de provinciale middelen; aangezien deze functie na 1755 verder bleef bestaan, werd uiteraard ook met deze limiet rekening gehouden. Onder de hoofding « Generale rekeningen » werden vooreerst alle rekeningen beschreven die onder het beheer vielen van de ontvangers-generaal van de provinciale middelen. Daarbij aansluitend werden dan de rekeningen van de afzonderlijke ontvangkantoren beschreven; hierbij werd een onderscheid gemaakt naar gelang de aard van de provinciale middelen (wijn en brandewijn, zout, vis en haring...). Tenslotte werden hier een aantal stukken van uiteenlopende aard beschreven m.b.t. de inning en admodiatie van de provinciale rechten.

Na de gewone provinciale middelen (impost, impositiën, maalrecht), werden de andere rechten beschreven die de provincie te beurt zouden vallen; in principe werden deze rechten beheerd door een afzonderlijke commies, hoewel daarop uitzonderingen mogelijk zijn. In volgorde werden hier beschreven: de rekeningen van het zegelrecht; de rekeningen van de bargie, m.b.t. de verpachting en het beheer van de provinciale bootdiensten, beheerd – hoewel niet in die hoedanigheid – door commiezen van het maalrecht in het kwartier Brugge; de rekeningen van de barrière-rechten op de steenwegen Brugge-Blankenberge, Gent-Kortrijk en Gent-Oordegem; rekeningen van sagseld, « vategheldt »... dat bestemd was voor het onderhoud van de sluizen; rekeningen van passagerechten over de brug van het Vlaams Hoofd voor Antwerpen; de rekeningen van het 1/2 % lastgeld, beheerd door de Handelskamer te Brugge, en bestemd voor het delven en reinigen van de kanalen Gent-Brugge-Oostende; de rekeningen der convooirechten, bestemd voor het onderhoud van de convooischepen en de havens van Oostende en Nieuwpoort; daarbij aansluitend werden de stukken beschreven die betrekking hebben op de uitreding van de convooischepen of het beheer der geconfiscieerde schepen en de stukken m.b.t. het beheer van het scheepsmagazijn te Slijkens. Het valt op hoe uiteindelijk vrijwel alle bijkomende rechten werden aangewend voor de financiering van de openbare werken.

In een laatste, vrij beknopt, onderdeel van hoofdstuk VI, werden een aantal uiteenlopende stukken beschreven i.v.m. comptabiliteit en rentenbeheer voor 1755.

Het fiscaal en financieel beheer van de Staten van Vlaanderen na 1755, dat het voorwerp uitmaakt van hoofdstuk VII, stond onder het strakke centrale beheer van tesorier-generaal Cornelis Carpentier. Uiteraard moest hierbij op de eerste plaats aandacht worden besteed aan de generale rekeningen van lopende middelen, subsidie en hofhouding. De rekeningen courant duiden het verband aan met ondergeschikte ambtenaren, die belast waren met een bepaald facet van het financieel of fiscaal beheer van de provincie, maar uiteindelijk toch verantwoording verschuldigd waren aan Carpentier. Daarbij aansluitend vindt men andere boekhoudkundige documenten, ressorterend onder het centraal beheer van Carpentier : registers van ontvangsten of uitgaven ; registers van « afschrijf » ; grootboeken ; dagkasboeken ; kasboeken ; maandelijks kasstaten en balansen ; maandelijks staten van ontvangsten en uitgaven. Al deze documenten zijn in feite de emanatie van het strikte beheer, dat de provincie sedert de reglementeringen van 1755 kenmerkte. In die reglementeringen was tevens bepaald dat Vilain XIII, als regeringscommissaris, een zekere controle zou uitoefenen ; de attesten die hij daarbij afleverde, worden aansluitend op de centrale boekhoudkundige stukken beschreven. De briefwisseling van tesorier-generaal Carpentier werd eveneens daarop aansluitend behandeld, omdat ook daarin belangwekkende stukken kunnen steken m.b.t. zijn beheer.

De bijlagen bij de generale rekeningen van Carpentier stellen een moeilijk probleem ; ze beslaan inderdaad een brede waaier van documenten, zodat het aangewezen leek te zoeken naar een logische opsplitsing. Alvast hebben we ervoor geopteerd om het rentenbeheer, omwille van het enorme volume dat dit vertegenwoordigt, en omwille van zijn specifiek karakter, afzonderlijk te behandelen. Daarnaast werd een onderscheid gemaakt tussen de bijlagen die ressorteren onder de generale rekeningen van lopende middelen en provinciale rechten, subsidie en hofhouding. In de mate van het mogelijke werden hierbij de structuren gevolgd, zoals ze in de rekeningen van Carpentier zelf naar voor komen. In diverse boekhoudkundige stukken vindt men vooreerst, voor de periode na 1755, inning en beheer terug van impost, impositiën en maaltrecht (lopende middelen), maar ook van de andere provinciale rechten (zegelrecht, brug- en sluisrechten...), die in de generale rekeningen van Carpentier onder één noemer werden geplaatst. Daarbij aansluitend worden de bijlagen beschreven bij de generale rekening van subsidie en hofhouding. Uiteraard zou het ons te ver leiden om binnen

dit bestek deze hele structuur uit de doeken te doen : hoe de (wisselende) verantwoordelijkheden lagen, hoe de preciese verhouding t.o.v. Carpentier was e.d.m. Een beperkt aantal stukken i.v.m. indemniteiten die door de Staten van Vlaanderen werden toegestaan, en een aantal documenten van uiteenlopende aard i.v.m. fiscaliteit en comptabiliteit sluiten dit gedeelte af (1).

Bij de behandeling van het beheer der renten moest uiteraard ook worden gezocht naar een logische ordening, die in de mate van het mogelijke terug te vinden was in de structuur van de rekeningen van Carpentier. Het leek ons aangewezen eerst de stukken van een meer algemene aard te behandelen, o.a. de briefwisseling, maar voornamelijk de registers en lijsten van renten ten laste van de provincie. Daarnaast worden per rentebetalder de kwitanties voor intresten van renten beschreven en gecancelleerde constitutiebriefven van renten, met aanduiding aangaande de aflossing. Hier hebben we in twee kolommen gewerkt, waarbij zoveel mogelijk volgende gegevens werden genoteerd : 1. de datum van kwitantie of aflossing ; 2. de categorie, met een eventuele aanduiding van rekenjaar of opmerkingen. Het rentenbeheer wordt afgesloten met staten van betaalde intresten en/of aflossingen van renten, diverse boekhoudkundige stukken, rekwesten voor de verhoofding, procuraties voor beheer, en een klein aantal stukken van uiteenlopende aard (varia).

Naast het fiscaal en financieel beheer, die in feite bijna de hele werking overschaduwden, hadden de Staten van Vlaanderen ook een zekere bevoegdheid op het gebied der openbare werken. Aangezien deze bevoegdheid nauw aansluit bij het fiscaal en financieel beheer, wordt ze daarop aansluitend in de inventaris behandeld. Na enkele stukken van algemene aard en de briefwisseling, gaat de aandacht naar de comptabiliteit. Hoewel deze stukken in feite niet los kunnen gezien worden van het globale financiële beheer van de provincie, worden ze omwille van hun specifieke aard afzonderlijk behandeld. Hierbij worden eerst generale en maandelijkse staten beschreven, grootboeken en

(1) Bij het fiscaal en financieel beheer werden in enkele hoogst uitzonderlijke gevallen stukken weerhouden die *stricto sensu* reeds onder de administratie van het Schelde-departement vielen ; bij deze overgang is inderdaad niet steeds een duidelijke breuk in de documentatie vast te stellen. Inderdaad werden pas bij besluit van het Directoire van 14 november 1796 alle bestaande belastingen afgeschaffd en werd de Franse fiscale wetgeving pas toen van kracht.

kasboeken, en generale staten van uitgaven. Daarna wordt aandacht besteed aan het afzonderlijk beheer van een aantal beampten, die klaarblijkelijk ieder een gedeeltelijke verantwoordelijkheid hadden bij het beheer der openbare werken. Hoe deze verantwoordelijkheden zich precies tot mekaar verhielden, zal door verder studiewerk nog moeten worden verduidelijkt. Tenslotte worden bij het beheer der openbare werken nog een aantal specifieke dossiers beschreven m.b.t. de Coupures, de kanalen Gent-Brugge en Brugge-Oostende, het sas van Sliken, de havenwerken, de steenwegen, het provinciaal correctiehuis, de poliers e.a.

De volgende hoofdstukken in de inventaris (IX-XIV) beslaan andere domeinen waarop de Staten van Vlaanderen een zekere activiteit hebben ontplooid, of waarvoor zelfs een specifieke jointe werd opgericht; in volgorde komen hierbij aan bod: handel en industrie; volksgezondheid; de jointe voor de rundveepest; het « haras »; de jointe voor de afgeschafte kloosters en het provinciaal correctiehuis. Daarbij aansluitend vindt men nog een beperkt aantal nummers die verband houden met juridische zaken.

De documentatie die verband houdt met de Brabantse Omwenteling en de periode die erop volgt, hebben we bewust van het overige deel van het fonds onderscheiden, omdat we anders, alleen al vanuit institutioneel standpunt, voor onoverkomelijke moeilijkheden zouden komen te staan: door het uitroepen van de onafhankelijkheid van de provincie en de nauwe samenwerking met het Comité-Generaal der Verenigde Nederlanden, was de werking niet meer vergelijkbaar met die van de vroegere Statenvergadering; en dat geldt eveneens voor de eerste Franse bezetting, waar de provincie werd beheerd door de provisionele representanten van Vlaanderen.

In de mate van het mogelijke hebben we ernaar gestreefd om de documenten die verband houden met de Brabantse Omwenteling te structureren volgens de onderscheiden commissies die in het leven werden geroepen. Na een aantal documenten van algemene aard - waarin o.a. de resolutieboeken voor die periode en de zeer omvangrijke briefwisseling terug te vinden zijn - werd op de eerste plaats aandacht besteed aan het Comité-Generaal der Verenigde Nederlanden. Een strikt onderscheid met de overige commissies valt niet steeds te maken, temeer omdat ook in de tijd zelf klaarblijkelijk verwarring bestond en vergissingen werden begaan. Van een zgn. « Comité secret » is maar één enkel register voorhanden; voor de overige commissies is meer

materiaal voorhanden (Commissie van politie, justitie en gratie ; Commissie van administratie ; Commissie van oorlog ; Commissie van financiën en Economische Commissie) ; voor de Commissie voor militaire benodigdheden is de documentatie overvloedig ; omwille van de wisselende bevoegdheid waaraan laatstgenoemde commissie was onderworpen, vindt men bovendien ook documentatie hieromtrent bij andere commissies.

De inventaris biedt hoe dan ook voldoende stof voor een vernieuwde studie van de Brabantse Omwenteling en de rol die hierin door de Staten van Vlaanderen werd gespeeld. En dat geldt evenzeer voor de periode van de Brabantse Omwenteling tot aan de afschaffing, die in feite ook nog een grote onbekende vormt. In hoofdstuk XVII van onderhavige inventaris vindt men naast een aantal stukken van algemene aard, voornamelijk de briefwisseling en de resolutieboeken terug voor de periode 1792-1794. En naast een aantal stukken van uiteenlopende aard vindt men hier ook heel wat stukken terug van het Comité dat werd opgericht om de schade uit te betalen, opgelopen gedurende de Brabantse Omwenteling.

De « varia », die worden beschreven in hoofdstuk XVIII, hebben we tot het strikte minimum beperkt.

De hoofdstukken XIX en XX behoren *stricto sensu* niet meer tot het eigenlijke fonds. Het gaat om gedeelten van de zgn. Schenking Vanden Hecke de Lembeke en Schenking D'Hane, die vermoedelijk in de loop van de 19^e eeuw aan het archief van de Staten van Vlaanderen werden toegevoegd. Het was wenselijk deze toestand te behouden, vooreerst omdat het zinloos leek deze « schenkingen » als dusdanig te reconstrueren, maar vooral omdat deze toegevoegde documenten bijzonder interessante aanvullingen bevatten op bepaalde reeksen (bvb. de rekeningen van de ontvangers-generaal van beden en subsidies).

De stukken zonder merkbaar verband, die het laatste hoofdstuk vormen, werden eveneens tot het strikte minimum beperkt. Bovendien hebben we ons de vrijheid veroorloofd om uit het fonds, zoals we het in handen kregen, een aantal stukken te lichten die geen verband hadden met de Staten van Vlaanderen, maar wel een duidelijk verband met een ander fonds (1).

(1) bvb. Raad van Vlaanderen, familiefonds Maroux d'Opbracle ; Wetachtige Kamer ; Schelvedepartement ; fonds Bisdorn ; Hollands fonds ; Land van Waas ; Land van Aalst ; Oudburg ; ambacht Boekhoute ; kasselrij Kortrijk...

Tenslotte vermelden we in de annex enkele losse drukwerken en blancoformulieren van de Staten van Vlaanderen.

6. Nawoord.

Ons rest de aangenane taak een woord van dank te richten aan een aantal mensen, die mede dit werk tot een goed einde hebben helpen brengen. Op de eerste plaats dank ik mijn departementshoofd, mevr. Coppejans-Desmedt, voor het vertrouwen dat ze in mij heeft gesteld en voor de niet aflatende belangstelling die ze heeft betoond; deze inventaris had ook de hare kunnen zijn; moge voorliggend resultaat daarom ook haar volle steun en goedkeuring krijgen. Ook door de heer Algemene Rijksarchivaris werd belangstellend naar dit werk uitgezien; het was zijn wens dat het voor zijn op rust stelling zou worden voltooid. Ik hoop dat hij onze inspanningen op prijs zal stellen en dank hem alvast voor het mogelijk maken van deze publikatie. Graag bedank ik ook mijn collega's op het Gentse Rijksarchief, Willy Buntinx en Karel Degryse; hun bijzondere onderlegdheid in de fiscale en economische geschiedenis maakte hen meermaals tot nuttige raadgevers. Raadgevingen en aanmoedigingen kreeg ik eveneens van Prof. Dr. em. J. Buntinx, ere-departementshoofd, waarvoor eveneens mijn dank. Tenslotte gaat mijn gemeente dank naar Jan Engels, die op voortreffelijke wijze instond voor de materiële ordening van het fonds.